

דף שבו ע י

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות

ע"ש הלנה ופאול שולמן

מספר 397

פרשת שלח-לך, תשס"א

המרגלים וסדר רשימתם

מי הם המרגלים שמשה שולחם לתור את ארץ כנען (במד' יג, א-טז)? לכאורה מכונים הם "ראשי בני ישראל" (שם, ג) וגם נאמר עליהם "כל נשיא בהם" (שם ב). האומנם נשיאי השבטים היו? רשימות הנשיאים בפרקים א-ב של ספר במדבר וכן בקרבנות הנשיאים שבפרק ז מציגות שמות אחרים, ורשימות אלו נערכו חודשים מעטים לפני שליחת המרגלים. השערתו של ר"י אברבנאל, שכל הנשיאים הראשונים מתו בקברות התאוה (במד' יא, לג-לד) אינה סבירה, כמו שאין זה סביר שלשליחות חשאיית ומסוכנת של ריגול, יישלחו זקני השבטים דווקא. אמנם כן, מבין ראשי בני ישראל נבחרו המרגלים; הם אנשים חשובים, מקובלים ומהימנים על הציבור, אך לאו-דווקא נשיאים. כדי לברר מה עניין הנשיאים כאן, נפנה אל התרגום הארמי-ירושלמי המכונה "יונתן". את המילים "כל נשיא בהם" הוא מתרגם: "מן קדם כל אמרוכל¹ דבהון", ובעברית: "מלפני כל נשיא שבהם. פירוש הדבר הוא, כפי שכבר פירש חזקוני בעקבות התרגום: המרגלים נשלחים מלפני הנשיאים; הנשיאים הם השולחים. לשון אחר: כשנאמר בפסוק ב "איש אחד איש אחד למטה אבתיו תשלחו", יש לשאול מיד: מי אלה אשר ישלחו? ועונה סוף הפסוק: "כל נשיא בהם", במטות האבות, הם אשר ישלחו. נשיא כל שבט יודע, מי מתוך שבטו מהימן ומיומן לשליחות כזאת, ולכן הנשיא הוא שיבחר את נציג השבט וישלח אותו למשימת הריגול.

אכן בתחילת פסוק ב נאמר למשה "שלח לך", ומשה הוא השולח. בסוף אותו פסוק, הנשיאים הם השולחים. יש כאן אפוא כפל סמכויות שאינו מבשר טוב. משום כך מודגש בדבר ה' למשה: "שלח לך", דאג שהשליחות כולה תהא שלך. אף אם הנשיאים הם הבוחרים את המרגלים - כל אחד משבטו, תהא אתה משה בעל הסמכות, מקור הסמכות הבלעדי. בסופו של דבר לא כך קרה, והתרים בשוכם באו "אל משה ואל אהרן ואל כל עדת בני ישראל... וישבו אתם דבר ואת כל העדה" (שם, כו). היזמה והפיקוד נשמטו מידי משה ועברו אל "כל העדה". הם ביקשו לתכנן ולערוך מלחמה בתהליך דמוקרטי, והתוצאה כתובה בהמשך הפרשה.

פרשנים² עסקו בסדר הפנימי של רשימת המרגלים.³ בתורה מסודרות רשימות השבטים לפי עקרונות שונים. הנשיאים המנחילים שבפרשת מסעי (במד' לד, יט-כח) סדורים בסדר הגיאוגרפי של נחלות השבטים, ובדומה לכך נמנים השבטים בברכת משה (דב' לג, ז-כה). נשיאי השבטים שבראש ספר במדבר (א, ה-טו) מנויים לפי האימהות, נשי יעקב. אך במפקד השבטים עצמו (א, כ-מג), שונה הסדר במקצת, כדי להתאימו אל חלוקת כל י"ב השבטים לארבעה דגלים, כל שלושה שבטים ב"דגל", כפי

¹ ברוב היקרויות "נשיא" בספר במדבר, התרגום המכונה "יונתן" מתרגמו "אמרוכל/אמרוכל"; אך בקרבנות החנוכה בבמדבר ז; כז, ב וכן בשמות טז, כב; לד, לא - הם מתורגמים "רב/רבא", וצריך עיון.

² ותימה על פרשנים רבים שלא שאלו על סדר המרגלים; כגון רש"י וראב"ע מן הראשונים, ומהאחרונים כגון י"ד מושקוביץ (דעת מקרא), ירושלים תשמ"ח; י' ליכט, פירוש על ספר במדבר (יא-כא), ירושלים תשנ"א.

³ עסק בכך בפירוט, מ' כהן, "יחד שבטי ישראל", שדה חמד מ (נז) ג, עמ' 9-29.

שחנו סביב המשכן אשר בַּפְּנֵי (שם, פרק ב), לקיים "ושכנתי בתוכם" (שם' כה, ח). וכך, תוך שינוי קטן, מנויים השבטים גם במפקד השני, לקראת הכניסה לכנען, שבהמשך ספר במדבר (כו, ה-נא).⁴ בפרשתנו, רשימת המרגלים לשבטיהם חריגה מכל אלה, וקשה למצוא בה סדר עקבי. רמב"ן בפירושו התייחס למצוא כאן סדר שבטי, וכתב שנמנו המרגלים לפי חשיבותם האישית. ר"ע מספורנו, המהלך הרבה בעקבות רמב"ן, נוקט אף הוא קריטריון אישי, אך לא ע"פ חשיבות המרגלים. אולי מתוך ההנחה, שלפי קריטריון זה יהושע בן נון היה צריך להימנות בראש, בשל היותו נער ואחר-כך סגנו של משה, ולימים יורשו. עפ"י אותה אמת מידה, ראוי היה להימנות כלב בן יפונה - שני ליהושע. גם הוא צדיק חובב-ציון, שלימים יהיה נשיא שבט יהודה (לד, יט). מתוך כך סובר ספורנו, שהמרגלים נמנו לפי גילם; פתרון של חוסר ברירה, שהרי לא מצאנו במקרא דירוג וסידור של אנשים לפי גילם.⁵

נגד הדעה של שני פרשנים אלה ניצבת העובדה, שארבעת הראשונים שברשימת המרגלים מסודרים בסדר גיניאלוגי: כולם בני לאה כסדר לידתם. כמו כן שבטי ארבעת המרגלים האחרונים כולם מבני שפחות יעקב. דבר זה סביר אולי לשיטת רמב"ן, כאמור, שמעמד החברתי של המרגלים משבטי השפחות היה נמוך משל שבטי הגבירות. אולם קריטריון זה אינו עונה על סדרם של כל המרגלים, וברור גם שאין זה מקרה, שארבעת המרגלים הראשונים שברשימה וגם ארבעת האחרונים מסודרים בסדר גיניאלוגי. עלינו לבקש אפוא סדר שבטי ברשימת המרגלים.

ר"י אברבנאל ניסה אף הוא למצוא כאן סדר שבטי, לאמור: תחילה הבכור ראובן, ועמו משנהו, הבא אחריו בדגל ראובן, שמעון. ועל זו הדרך בדגלים הבאים: ראש הדגל יהודה, ואחריו השני לו באותו דגל, יששכר. אחר כך ראש הדגל השלישי, אפרים, ועמו "הנכבד מהחונים בדגלו, והוא בנימין".

אחריו הנשארים מבני הגבירות, הם זבולון ומנשה, ובסוף - השבטים מבני השפחות.⁶ זה כוחו של אברבנאל, שסידר את השבטים לפי הדגלים, אך זו גם חולשתו, כי אין עקביות בסידור זה. ראשית, בדגלים וכן בקרבנות הנשיאים שעל פיהם (במד' ז), הדגל והשבט הראשון אינם ראובן הבכור (שנדחה מבכורתו: בר' מט, ג-ד; דה"א ה, א-ב), אלא קודם לו דגל יהודה. נוסף לכך: בדגל אפרים, המְשנה לו הוא אחיו מנשה, ולא בנימין. ושלישית, אם הדגלים קובעים, מדוע לא נמנו יחד כל דגל על שלושת שבטיו; מדוע נמנו בכל דגל רק שניים, ואחד שויר לסוף?

לכן נראה לנו לבקש את הפתרון בקריטריון שבטי אחר: סדרי הלידות של האמהות, נשות יעקב, כפי שסופרו בספר בראשית (כט-ל), וזאת בשני סייגים: א. גם כאן קודמות הגבירות לאה ורחל, לשפחות בלהה וזלפה. ב. כמו בסידור הדגלים, גם כאן חסר שבט לוי, שאינו יוצא לצבא ואינו נוהל נחלה רצופה בארץ; וכדי לשמור על הדגם של שנים עשר השבטים, חולק בית יוסף לשני שבטים: אפרים ומנשה.⁷

כך אפוא הסדר: במחזור הלידות הראשון שלה, ילדה לאה ארבעה בנים (בר' כט, לא-לה): ראובן, שמעון, לוי ויהודה. כיוון שלוי אינו נמנה כאן, כאמור, הושלמה כאן הרביעייה בכך הבא של לאה, יששכר. הגבירה רחל ילדה שני בנים, יוסף ובנימין, והם נמנים אחרי-כך; את יוסף שזרעו נחלק לשני שבטים, מייצג כאן אפרים שיעקב ביכרו כבכיר בניו של יוסף. אחריהם משלימה התורה את שני הנותרים משבטי הגבירות: זבולון שנותר מבני לאה, ומנשה שנותר מבני רחל.

סידור זה פותר תמיהה בלשון רשימתנו, שבה נאמר לגבי מנשה "למטה יוסף למטה מנשה" (יג, יא), כשאין ציון מקביל לגבי אחיו של מנשה, אפרים. בשאר רשימות השבטים מצאנו את הכותרת "בני יוסף" לפני שני שבטי-המְשנה יחד (א, לב): "לבני יוסף לבני אפרים . . . לבני מנשה; וכן לד, כג), וברשימה אחת מופיע ביטוי זה גם לפניהם וגם אחריהם: "בני יוסף למשפחתם מנשה ואפרים" (כו, כח); "אלה משפחת מנשה . . . אלה משפחת בני אפרים . . . אלה בני יוסף" (שם, לד-לז). מדוע א"כ מזכיר כאן הכתוב את הביטוי "למטה יוסף", רק לגבי מנשה? לפי הסדר שהצענו, כוונת הדברים היא: לעיל כבר נמנה יוסף עם בני רחל, על ידי נציגו אפרים. עתה נותר עוד מישהו "למטה יוסף", והוא "למטה מנשה", ומשלימים אותו כאן.

⁴ שם הוקדם דגל ראובן. שמא בשל העובדה, כי לקראת הכניסה לכנען וחלוקתה לשבטים, חוזרת התורה לסדר הגיניאלוגי-הטבעי. באותה מגמה, הוקדם שם שבט מנשה הבכור, לפני אפרים.

⁵ חריגים גיליהם של משה ואהרן (שם' ז, ו), שנכתבו למען הכרונולוגיה של גרות ישראל במצרים, וכן גילו של הנביא-הכהן יחזקאל (יחז' א, א): בן שלושים התחיל להינבא, בגיל כניסת כהן לעבודתו (במד' ד, ג).

⁶ כך סבור גם מ' כהן (ראה לעיל הע' 3), עמ' 12-13.

⁷ חשבון השבטים מפורט ביהושע יד, א-ד.

לגבי סדרם של בני השפחות, אכן נראית דעת אברבנאל שסדר הדגלים קבע. אך מכיוון שעל כל דגל מנויים שלושה שבטים, ואילו בני השפחות הם ארבעה, צורף הבכור של שפחת לאה - גד בן זלפה, אל דגלם של בני לאה. בראש דגלם של בני השפחות הוצב אפוא הבכור השני שביניהם - דן בכור בלהה, שהייתה שפחת רחל. אחריהם באים השבטים באותו סדר קדימויות: אשר הוא בנה השני של זלפה שפחת לאה, ונפתלי שהוא בן שני לבלהה שפחת רחל.

כך בסדר הדגלים. ברשימת המרגלים באים יחד כל ארבעת שבטי השפחות, ושלושת הראשונים בהם נמנים כמו בדגל שלהם: דן, אשר, נפתלי, ובדין כך, כי דן הוא בכור כל בני השפחות. גד, שבסדר הדגלים חבר אל בני הגבירות, נדחה כאן אל סוף הרשימה. נמצא שיתרונו של גד בסדר הדגלים גרם לפחיתותו בסדר המרגלים.

נמצא גם שהחטיבות שברשימת המרגלים סדורות בסדר כיאסטי, סדר המצוי הרבה במקרא, וכאן: בתחילה ובסוף יש שתי חטיבות, כל אחת בעלת ארבעה פרטים: בתחילה ארבעת בני לאה, ובסוף ארבעת בני השפחות. באמצע יש שתי חטיבות, כל אחת בת שני פרטים: הראשונה של בני רחל, והשנייה השלמות של בני הגבירות. בסופו של דבר נמצא, שיש סדר ראוי, יש מוקדם ומאוחר בתורה.

מנחם בן ישר
המחלקה לתנ"ך

⁸ בפרשנות הביקורתית רווחת הדעה, שלגבי אפרים (יג, ח) חבויה שייכותו לבית יוסף במילים "בן יוסף" שבסוף פסוק ז' הקודם לו. כלומר, משום מה הושמט שם אביו של המרגל יגאל, והושלם אחר-כך על ידי ניתוק השם "יוסף" מאפרים, והעברתו לפסוק הקודם לו. ראה א' כהנא, **פירוש מדעי**, ויקרא - במדבר - דברים, זוטומיר תרס"ד - ירושלים תשכ"ט.

⁹ מקצת הכיאזמים שבמקרא רשם י"ת כדאי, "על הכיאזם בסיפור המקראי", **בית מקרא** ט, -ב, תשכ"ד, עמ' 48-72.